

Eerlijkheid duurt het kortst

Een kritische reflectie op De fabel van de bijen van Bernard Mandeville

Denise Leliënhof

Studentnummer: 483007

Hoofdstudie: Economie & Bedrijfseconomie

Erasmus Universiteit Rotterdam

Supervisor: Prof. dr. L. van Bunge

Advisor: Dr. G.H. van Oenen

Aantal woorden: 10261

Datum: 10 juni 2020

Inhoudsopgave

Introductie.....	3
Globale weergave van het werk en de auteur	4
Het werk	4
Mandevilles leven	6
Inspiratiebronnen.....	6
Pierre Bayle (1647-1706)	6
Shaftesbury (1671-1713)	7
Thomas Hobbes (1588-1679)	7
Mandevilles paradox	7
Economische theorie.....	11
Arbeid	11
Rol van de overheid	13
Luxe.....	17
Volgers en critici	19
Grand Jury.....	19
Voltaire (1694-1778).....	19
Adam Smith (1723-1790).....	20
John Dennis (1658-1734).....	22
Francis Hutcheson (1694-1746).....	23
Hedendaagse theorie	25
Homo economicus.....	25
Onzichtbare hand	25
Arbeidsdeling.....	26
Achterhaalde ideeën	26
Conclusie	28
Discussie	30
Literatuurlijst	31

Introductie

In het jaar waarin ik deze scriptie schrijf, 2020, is het precies 350 jaar geleden dat Bernard Mandeville in Rotterdam werd geboren. Deze van oorsprong Rotterdamse arts heeft in zijn tijd voor veel ophef gezorgd. Vandaag de dag is zijn werk, zoals ik in deze scriptie zal laten zien, nog altijd actueel. Ik heb ervoor gekozen om de economische aspecten in De fabel van de bijen van Mandeville te analyseren en te onderzoeken hoe dit werk zich verhoudt tot de veronderstellingen waar economen zich op baseren, 350 jaar na de geboorte van Mandeville. De onderzoeksvraag die in dit onderzoek centraal staat luidt dan ook als volgt.

Hoe verhouden de economische ideeën van Bernard Mandeville zich tot de hedendaagse economische theorie?

Om de controverse rond het werk van Mandeville goed te kunnen begrijpen is het noodzakelijk om te beginnen met het beschrijven van de context waarin het geschreven is. Vervolgens zal ik iets zeggen over de literaire vorm waar Mandeville voor heeft gekozen en zal ik een korte biografie van Mandeville geven. Ook zal ik aangeven wat de belangrijkste inspiratiebronnen van Mandeville zijn geweest voor zijn economische ideeën. Dit beeld is niet volledig, enerzijds omdat het in het algemeen moeilijk te achterhalen is waardoor iemand is geïnspireerd en anderzijds omdat ik me in dit onderzoek heb beperkt tot economische onderwerpen en er destijds meer overlap was tussen verschillende disciplines dan tegenwoordig.

In het volgende deel van mijn scriptie zal ik een antwoord proberen te geven op mijn onderzoeksvraag. Om te bepalen hoe de ideeën van Mandeville zich verhouden tot hedendaagse opvattingen is het eerst nodig om een helder beeld van Mandevilles ideeën te geven. Het volgende deel zal dan ook dieper ingaan op de ideeën van Mandeville, te beginnen met de Mandeville Paradox. Nadat ik heb uitgelegd wat de Mandeville Paradox is zal ik verder gaan met het behandelen van Mandevilles ideeën over drie specifieke economische onderwerpen. Ik begin dit deel met zijn opvattingen over arbeid, vervolgens zal ik ingaan op welke rol Mandeville voor de overheid zag en ten derde hoe hij de rol van luxe zag in de economie. Ook zal ik ingaan op hoe de ideeën van Mandeville zich verhielden tot de ideeën van zijn tijdgenoten. Ik heb hier gekozen om tijdgenoten te behandelen die hem volgden of kritisch waren op economisch gebied. Anderen, die nauwer verband hielden met Mandeville,

maar voor dit onderzoek minder relevant waren heb ik weggelaten. Als ik een helder beeld heb geschetst van Mandevilles ideeën zal ik beschrijven wat de theorie die ik tijdens mijn bachelor Economie en Bedrijfseconomie heb geleerd zegt over de onderwerpen die ik heb behandeld. Tot slot zal ik een conclusie trekken en in de discussie aangeven wat de zwakke punten van mijn onderzoek zijn.

Globale weergave van het werk en de auteur

Het werk

Directe aanleiding voor het schrijven van *De fabel van de bijen* waren de preken die White Kennett (1660-1728), de Aartsdeken van Huntington en kerkhistoricus die in 1718 bisschop van Peterborough zou worden, in 1704 hield en die Mandevilles aandacht trokken. Kennett sprak over de christelijke eerlijkheid, volgens hem een strikte absolute eerlijkheid. Deze eerlijkheid maakt ons perfect oprecht en volkomen rechtvaardig. Degenen die niet christelijk eerlijk zijn worden door Kennett *knaves*, schurken genoemd. Kennett wil een onafhankelijke staatskerk die leidend moet zijn voor de seculiere overheid. Volgens Mandeville is het juist onwenselijk als geestelijken zich bemoeien met politiek en economie (Jansen, 2008).

Op 2 april 1705 werd *The Grumbling Hive, or Knaves Turn'd Honest*, De morrende korf, of Eerlijk geworden schurken, voor het eerst gepubliceerd. In latere uitgaven van het pamflet heeft Mandeville, omdat niet alle lezers het pamflet begrepen, 25 'Opmerkingen' waarin hij de tekst van het gedicht uitlegt toegevoegd. De definitieve versie van *The Fable of the Bees*, De Fabel van de Bijen, een uitgave die bestond uit een voorwoord, een essay getiteld *An Enquiry into the Origin of Moral Virtue* en zijn Opmerkingen verscheen in 1723. Aan deze uitgave voegde hij nog twee essays toe, namelijk *An Essay on Charity and Charity-Schools* en *A Search into the Nature of Society* (Jansen, 2008). Mandeville had veel machtige idealistische tegenstanders. Na de uitgave van de tweede editie van de Fabel in 1723 kreeg hij de bijnaam 'man-devil' (Jansen, 2006).

In de oertekst van *De fabel van de bijen*, het gedicht *De morrende korf, of Eerlijk geworden schurken*, gebruikt Mandeville een bijenkorf als metafoor voor de samenleving. In de bijenkorf zijn alle bijen aanvankelijk alleen maar bezig met het nastreven van hun eigen belangen.

Zelfzuchtigheid, hebberigheid en het nastreven van aards bezit en plezier kenmerken de samenleving. Aangezien iedereen bezig is om zijn eigen behoeften te vervullen houdt niemand rekening met anderen in het optreden op de markt. Tegelijkertijd zorgen deze 'ondeugden' ervoor dat industrie, innovatie en productie kunnen groeien. Hoewel iedereen zijn eigen belang nastreeft en niemand erop uit is om anderen beter af te maken zorgen deze 'ondeugden' er dus voor dat iedereen beter af is en het goed gaat met de hele bijenkorf. Plotseling voelen de bijen zich schuldig dat ze zich niet moreel gedragen hebben. Ze besluiten dat ze van nu af aan geen aardse, materiele belangen zullen najagen en zich zullen richten op een simpel, moreel leven. Dit leidt ertoe dat de vraag naar goederen keldert en de productie daalt wat ervoor zorgt dat er veel minder werk is. Innovatie verdwijnt en de hele economie stagneert. Armoede is het gevolg als iedereen een 'deugdzaam' leven leidt. Welvarende samenlevingen, is de moraal van de fabel, ontstaan als men eigenbelang nastreeft (Mandeville, 2008a).

Mandeville schrijft De fabel van de bijen als een mythe-fabel. Hij kiest voor deze vorm van een fabel die kenmerken heeft van een mythe omdat het filosofisch vernieuwend is. In deze vorm van schrijven wordt het gedrag van mensen, goden en dieren door elkaar gehaald. Deze vorm vraagt de lezer de oorsprong van de menselijke rationaliteit en het geven van betekenis opnieuw te onderzoeken. Bovendien moedigt het aan tot het in twijfel trekken van de menselijke superioriteit (Daniel, 1950).

Mandeville zelf noemt zijn tekst, die ik in al het volgende een gedicht zal noemen, een verhaal in kreupelrijm. Mandeville noemt het zelf liever geen gedicht omdat hij niet wil dat de lezer er poëzie van verwacht, maar weet ook niet wat voor naam hij wel aan zijn tekst moet geven. Zijn regels zijn volgens hemzelf te onwaarschijnlijk voor een vertelling en te lang voor een fabel (Mandeville, 2006). Hoewel de Fabel vaak als satire wordt bestempeld noemt Mandeville zijn werk nooit zo. Een andere reden om de Fabel geen satire te kunnen noemen is dat er in de fabel niets wordt gehekeld. Mandeville stelt zijn paradox, dat private ondeugden het algemeen nut dienen, en zijn intentie is dat de lezer hem gelooft. De hele Fabel is erop gericht om te bewijzen dat de ondeugd van de mens wel degelijk de bouwsteen van de beschaving is. Mandeville gaat niet in op de zondigheid van ondeugden, wat hij zou doen als hij satire zou schrijven, maar concentreert zich op de paradox zelf. In tegenstelling tot iemand die satire

schrijft, stuurt Mandeville de lezer niet in de richting van een oplossing. In plaats daarvan laat hij de lezer met de paradox achter (Pinkus, 1975).

Mandevilles leven

Op 15 november 1670 wordt Bernard Mandeville geboren te Rotterdam. Zijn moeder kwam uit een milieu van stadsbestuurders en marineofficieren, zijn vader uit een milieu van stadsbestuurders en dokters. Hij treedt in de voetsporen van zijn vader als hij in 1691 afstudeert als dokter. Samen met zijn vader was Bernard Mandeville voordat hij afstudeerde betrokken bij de Costermanoproer van 1691. Dit is de reden dat ze in 1693 worden verbannen uit Rotterdam. Zijn moeder is tegen die tijd al overleden, zijn vader en zusje verhuizen naar Amsterdam. Bernard Mandeville zelf gaat in Londen wonen waar hij als dokter gaat werken. In 1699 trouwt hij met Elizabeth Lawrence waarmee hij vijf kinderen zal krijgen waarvan er twee in leven zullen blijven. In zijn werkzame leven als dokter specialiseert Mandeville zich in hypochondrische en hysterische ziekten. Mandeville kan gezien worden als de eerste moderne psychiater. Mandeville sterft op 1 februari 1733 (Jansen, 2016).

Inspiratiebronnen

Pierre Bayle (1647-1706)

Bayle was professor in Rotterdam terwijl Mandeville in Rotterdam op de Erasmiaanse School zat. Of ze elkaar in deze periode hebben ontmoet is niet zeker, maar het is zeker dat het werk van Bayle een grote invloed heeft gehad op het werk van Mandeville. In zijn werk haalt Mandeville veelvuldig het werk van Bayle aan (James, 1975). Bayle's beeld van de Chinezen, gebaseerd op informatie uit de tweede hand, was dat dit deugdzaamste atheïsten waren. Hieruit concludeerde hij dat moraliteit en atheïsme compatibel met elkaar zijn. Dit betekende dat religie niet noodzakelijk was voor deugdzaamheid en religie dus niet nodig was als basis voor een samenleving. Mandeville volgde Bayle in deze redenering (Lai, 1999). Een ander punt waarin Mandeville Bayle volgt is zijn overtuiging dat mensen in hun gedrag voornamelijk gedreven worden door trots en eer en niet zozeer door een belangeloze interesse in het goede. In *Continuation des pensées diverses* uit 1704 heeft Bayle het expliciet over het nut van

luxie (James, 1975). Dit laatste was in de achttiende eeuw een onderwerp van discussie waar Mandeville een prominente plek innam (Kaye, 1922). Mandeville zelf erkent ook de grote invloed die Bayle op hem heeft gehad. Mandeville schrijft ergens zelfs dat hij, om de lezer niet te vervelen door zo vaak dezelfde naam te zien, ervan afziet om Bayle steeds te citeren (Primer, 1975).

Shaftesbury (1671-1713)

Hoewel Mandeville in de Fabel het ethische systeem van Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, derde graaf van Shaftesbury, belachelijk maakt heeft hij veel van Shaftesbury 'geleend'. Op enkele plekken in zijn werk citeert hij Shaftesbury, maar op nog veel meer plekken pleegt hij ronduit plagiaat. Mandeville baseerde zich vaker op Bayle dan op Shaftesbury, maar Bayle heeft op Shaftesbury ook een grote invloed gehad. De invloed van Shaftesbury op Mandeville is dan ook aanzienlijker dan Mandeville openlijk zou hebben willen toegeven. (Primer, 1975).

Thomas Hobbes (1588-1679)

Uit delen van de Fabel blijkt duidelijk dat Mandeville beïnvloed is door Hobbes. Mandeville volgt Hobbes in zijn idee dat een land zonder sterke overheid leidt tot een *bellum omnia contra omnes*, een oorlog van allen tegen allen (Young, 1959). Het pessimisme over de aard van de mens dat hij met Hobbes deelde zorgde ervoor dat hij het als de taak van een overheid zag om particuliere ondeugden om te buigen tot publieke weldaden (Speck, 1975).

Mandevilles paradox

"Particuliere ondeugden, publieke weldaden" is de paradox die centraal staat in de Fabel. Mandeville geeft hierover geen moreel oordeel, hij stelt alleen wat het fundament onder een sterke, welvarende samenleving is. Voor zijn tijdgenoten was deze boodschap van Mandeville reden om hem te veroordelen. Hij werd ervan beschuldigd een immorele, gevaarlijke cynicus te zijn, dat hij de rollen van goed en kwaad probeerde om te draaien en dat hij dit alleen maar deed uit een hang naar sensatie. Na de eerste publicatie van de Fabel heeft Mandeville dan

ook vierentwintig jaar gespendeerd aan het uitleggen, verantwoorden en verdedigen van zijn tekst. Hiermee zette hij zijn argumenten steeds sterker neer totdat zijn redenering in de definitieve versie van de Fabel vrijwel ondoordringbaar was (Pinker, 1975).

Met zijn paradox bedoelde Mandeville niet dat er aan al het kwaad een goede kant zit en dat dit goede het kwade overtreft (Kaye, 1922). Mandeville bedoelde ermee dat wanneer we allemaal alleen maar deugdzaam ons leven zouden leiden, we het niet zouden redden als mensheid. Dat de wereld aan deugd ten onder gaat. (Jansen, 2006). In het eerste deel van het gedicht beschrijft Mandeville dan ook een welvarende bijenkorf waarin deugdzaamheid ver te zoeken is. Vervolgens gebeurt er in het tweede deel iets waardoor de bijen ineens deugdzaam willen zijn. Mandeville laat zien wat er gebeurt met de welvaart in de bijenkorf wanneer iedere bij deugdzaam is.

Het ligt volgens Mandeville niet in de menselijke natuur om in vrede en welvaart samen te leven. De mens is volgens hem niet sociaal, maar slechts sociabel. Dat betekent dat de mens van nature niet deugdzaam is, maar geschikt gemaakt kan worden om met anderen samen te leven (Jansen, 2006). Om een samenleving te doorgronden moet volgens Mandeville worden afgestapt van de fictie dat deugdzaamheid bestaat binnen de samenleving: "Alle beroepen en gelegenheden kenden wat bedrog, er was geen roeping zonder valsheid." (Mandeville, 2008a, p. 30). De werkwijze van advocaten die wetten napluizen vergelijkt Mandeville met de manier waarop inbrekers winkels en huizen inspecteren om uit te zoeken waar ze het beste kunnen inbreken. Artsen zijn volgens hem meer bekwaam in het krijgen van bewondering van apothekers, priesters, vroedvrouwen en patiënten dan in de regels van de geneeskunst (Mandeville, 2008a). Om zijn punt te maken dat er geen deugd te vinden is binnen het reilen en zeilen van een samenleving noemt Mandeville naast advocaten en artsen ook nog priesters, soldaten, leden van het kabinet en koopmannen. Aangezien iedereen zich er schuldig aan maakt blijft er niemand meer over om alle fraude aan te kaarten: "Hoewel Krelis weinig reden had om te foeteren, want hij verkocht anderen reuzel voor boter." (Mandeville, 2008a, p. 33).

Terwijl de ondeugdzame mensen hun eigenbelang nastreven leven zij toch in een welvarende samenleving: "Aldus was elk deel vol van ondeugd, de hele massa evenwel een paradijs." (Mandeville, 2008a, p. 33). Gedrag dat op het niveau van het individu als ondeugdzaam wordt gezien kan volgens Mandeville vanuit de samenleving als geheel gezien juist een weldaad zijn: "En sindsdien deden de ergsten van de hele massa iets voor het algemeen welzijn."

(Mandeville, 2008a, p. 34). Deze paradoxale zin uit het gedicht licht Mandeville, aan de hand van voorbeelden, uitgebreid toe in zijn Opmerkingen.

In het eerste voorbeeld dat hij geeft legt Mandeville uit dat, hoewel ze kwaadaardig zijn voor de samenleving en de samenleving op elke mogelijke manier beschermd moet worden tegen hen, de samenleving weldaad ontvangt van dieven en inbrekers. Mandeville legt uit dat als er geen dieven en inbrekers zouden zijn dat de helft van de smeden geen werk zou hebben omdat hun vakmanschap, dat dient om de mensen te beschermen, overbodig zou zijn. Vervolgens geeft hij een economisch argument hoe de economie als geheel kan profiteren van het gedrag van een dief. Zijn redenering luidt als volgt. Als een dief steelt van een vrekkelijke rijkheid die bovendien geen bloedverwanten heeft om zijn rijkdom aan na te laten komt dit geld, dat de vrek anders had gespaard, in circulatie. Hier wordt de natie als geheel net zoveel beter van als wanneer een aartsbisschop hetzelfde bedrag aan de gemeenschap zou hebben nagelaten. Geld dat uitgegeven wordt door een dief veroorzaakt een keten van verdienmogelijkheden voor heel veel verschillende mensen en helpt op deze manier anderen die geld willen verdienen. De dief moet dus wel gestraft worden, maar de samenleving hoeft zich volgens Mandeville niet druk te maken waar het geld dat de economie aanjaagt vandaan komt (Mandeville, 2008a).

Net zoals stelen kan de handel in jenever als kwaadaardig worden gezien omdat het op alle vlakken destructief is voor mensen. Via eenzelfde redenering als hierboven komt Mandeville tot de conclusie dat ook de handel in jenever goed is voor de samenleving als geheel. Niet alleen spekken de accijnzen op mout de schatkist, maar veroorzaakt de productie en handel van de drank voor een keten van bedrijvigheid en arbeidsmogelijkheden (Mandeville, 2008a).

Mandeville concludeert dat in de welvarende samenleving het juist christelijke ondeugden zijn die voor werk en welvaart zorgen: "Terwijl luxe een miljoen van de armen werk gaf, en hatelijke trots nog een miljoen erbij, waren afgunst zelf en ijdelheid dienaren van de nijverheid." (Mandeville, 2008a, p.34). Zonder de ondeugdelijke drang van mensen om zich beter voor te doen dan ze zijn en anderen af te willen troeven zou er veel minder economische activiteit en daarmee welvaart zijn. De paradox in het gedicht is dus dat zaken die als ondeugdelijk worden beschouwd juist de motor achter een welvarende samenleving zijn: "Aldus bevordert ondeugd vindingrijkheid, die samen met tijd en nijverheid de gerieflijkheden

van het leven, zijn werkelijke genoegens, welstand, gemak, tot zo'n grote hoogte had gebracht dat de echte armen beter leefden dan de rijken voorheen." (Mandeville, 2008a, p.35).

In het volgende gedeelte van het gedicht verdwijnt alle bedrog uit de korf. Iedere bij is eerlijk geworden en de verandering is enorm. De prijzen zakken, de rechtbanken blijven leeg en alleen bekwame artsen behandelen nog patiënten en schrijven aan hen geen dure buitenlandse medicijnen meer voor. De welvaart neemt snel af als er alleen nog eerlijkheid is in een samenleving: "Let nu op de roemrijke korf en zie hoe eerlijkheid en handel samengaan. De show is voorbij, de bedrijvigheid neemt snel af en ziet er heel anders uit." (Mandeville, 2008a, p. 39). Iedere bij die in de korf bleef was tevreden en leefde nu een gematigd en deugdzaam leven. Trots en ijdelheid zijn verdwenen en dit zorgt ervoor dat alles eenvoudig en goedkoop is geworden: "Tevredenheid, de vloek van nijverheid, maakt dat ze hun eenvoudige bedoening bewonderen en niet op zoek gaan of verlangen naar meer." (Mandeville, 2008a, p. 40).

De moraal van het gedicht is dat: "Alleen dwazen trachten van een grote korf een eerlijke korf te maken." (Mandeville, 2008a, p. 41). Als alle mensen deugdzaam zouden zijn zou dit funest zijn voor de welvaart van een natie: "Louter deugd zorgt er niet voor dat naties in pracht leven. Zij die een Gouden Tijdperk willen laten herleven, moeten net zo openstaan voor eikels als voor eerlijkheid." (Mandeville, 2008a, p. 41).

De provocerende klank die zijn paradox: particuliere ondeugden, publieke weldaden, heeft is door Mandeville bewust gekozen:

"De ware reden waarom ik de titel particuliere ondeugden, publieke weldaden heb gebruikt, was, geloof ik oprecht, om aandacht te trekken. Aangezien hij algemeen als een paradox wordt beschouwd, kwam ik erop in de verwachting dat zij die hem zouden horen of zien, nieuwsgierig zouden worden om te weten wat er zou kunnen worden gezegd om hem te verdedigen en het boek misschien eerder kopen dan zij anders zouden hebben gedaan." (Mandeville, 2008b, p. 259).

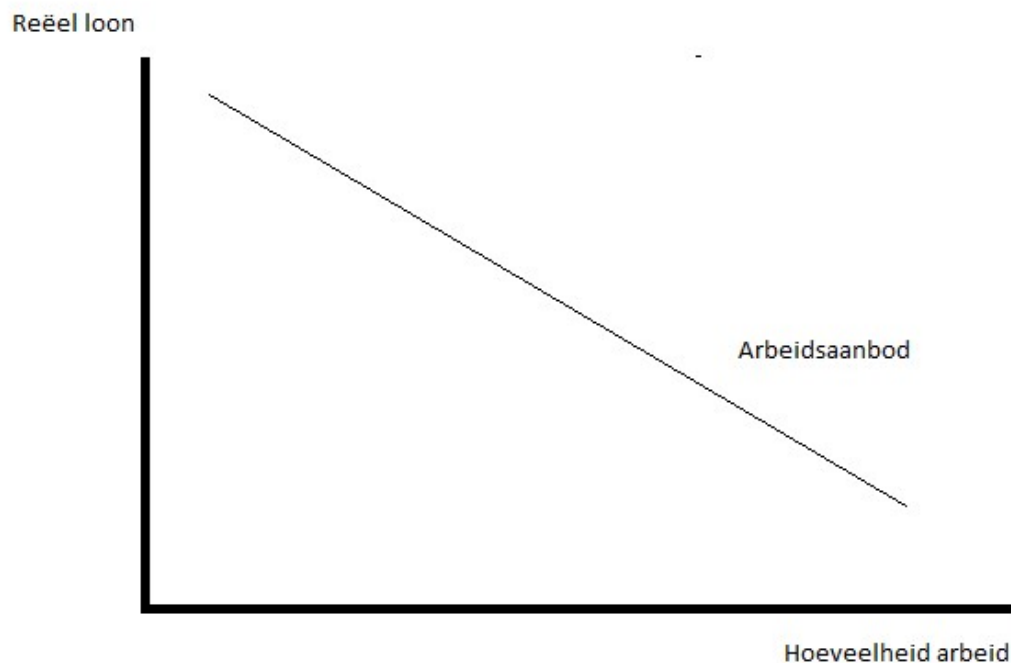
Hoewel hij zijn woorden wel provocerend vond, vond hij zijn woorden niet immoreel of bijzonder schokkend. Bovendien was hij van mening dat het dom is om boeken op basis van hun titel te beoordelen:

“Wat degenen betreft die, zonder het boek te lezen, door het zien of louter de klank van de woorden (...) beroerd kunnen worden, geef ik toe dat ik niet weet welke voorzorgsmaatregelen ik voor hen moet treffen. (...) De woorden bevatten noch blasfemie noch verraad en ze zijn verre van obscene.” (Mandeville, 2008b, p. 259).

Economische theorie

Arbeid

Mandeville zag productie als doel op zich. Daarom pleitte hij voor een omvangrijke bevolking en verafschuwde hij luiheid. Om deze reden was hij ook geen tegenstander van kinderarbeid. Een omvangrijke bevolking die veel werkt resulteert in lage lonen. Mandeville gaat uit van een negatief verband tussen reëel inkomen en het aanbod van arbeid (Landreth, 1975).

Figuur 1: Arbeidsaanbodcurve volgens Mandeville.

Uit figuur 1 wordt in één oogopslag duidelijk dat de bevolking minder gaat werken, uitgaande van een dergelijke aanbodsfunctie, naarmate het reële inkomen stijgt. Een stijging van de reële lonen betekent dus volgens Mandeville noodzakelijk dat de productie daalt.

Lage lonen dienen dus om de productie op peil te houden. Bovendien zorgen lage lonen ervoor dat een land een concurrentievoordeel ten opzichte van de landen waarmee het handel drijft. Op deze manier wordt een exportoverschot gehandhaafd (Landreth, 1975).

Het doel van de economie, hoge productie en export, in combinatie met de neerwaartse vorm van de arbeidsaanbodcurve leidt tot de volgende conclusie. Lage lonen voor de werkende klasse moeten in stand gehouden worden om luiheid van deze klasse te voorkomen: “Als niemand ergens een tekort aan had zou niemand werken. Maar de grootste ontberingen worden als echte genoegens beschouwd wanneer ze voorkomen dat een mens verhongerd.” (Mandeville, 2006, p. 85). Mandeville legt in Opmerking Y uit dat om de economie te laten floreren het nodig is om de armen genoeg te betalen om niet te verhongeren, maar niet genoeg om ze lui te maken:

“Ik heb als stelregels waarvan nooit mag worden afgeweken, vastgesteld dat de armen strikt aan het werk moeten worden gehouden en dat het prudentie is hun behoeften te verlichten, maar dwaasheid ze te genezen; dat landbouw en visserij in al hun takken bevorderd moeten worden teneinde levensmiddelen en derhalve arbeid goedkoop te maken. Ik heb onwetendheid als een noodzakelijk ingrediënt in het mengsel van de samenleving.” (Mandeville, 2008a, p. 207).

Uit zijn *An Essay on Charity and Charity-Schools* wordt duidelijk waarom de werkende klasse onwetend moet worden gehouden. In dit essay betoogt Mandeville dat armenscholen een slecht idee zijn omdat er genoeg zwaar werk moet worden verricht om de productie op gang te houden. Als de armen onderwezen worden en niet langer onwetend zijn is er niemand meer om dit werk te doen en dit heeft een negatieve invloed op de productie:

“Er moet een overvloed aan zwaar en vuil werk worden verricht en men moet zich in een inferieur leven schikken. Waar zullen we voor deze noodzakelijkheden een betere kweekvijver vinden dan bij de kinderen van de armen? Er zijn geen anderen die daar dichterbij staan of geschikter voor zijn. Afgezien daarvan: de zaken die ik ontberingen noemde, zijn of lijken dit niet te zijn voor degenen die daarvoor zijn opgevoed en niet beter weten. Er is bij ons geen tevredener volk dan degenen die het zwaarste werk hebben en het minst met de praal en verfijndheden van de wereld bekend zijn.” (Mandeville, 2006, p. 107).

Voor een zo groot mogelijke productie en een zo groot mogelijk handelsoverschot, wat volgens Mandeville het doel van de economie is, is het dus noodzakelijk dat er een groot aantal armen hard werken: “Op grond van wat is gezegd, is het duidelijk dat in een vrije natie, waar slaven niet zijn toegestaan, de zekerste rijkdom wordt gevormd door een massa van arbeidzame armen.” (Mandeville, 2006, p. 85).

Rol van de overheid

De overheid heeft een belangrijke rol te vervullen volgens Mandeville. Gezien de menselijke natuur zijn wetten en regelgeving nodig om de mens geschikt te maken om in een samenleving met anderen te leven: “Wetten en bestuur zijn voor de politieke lichamen van beschaafde samenlevingen wat de levensgeesten en het leven zelf zijn voor de natuurlijke lichamen van bezielde schepselen.” (Mandeville, 2006, p. 19). Mandeville denkt dus niet dat het najagen van het eigenbelang door individuen automatisch voordeel voor de samenleving oplevert. Er is volgens Mandeville een belangrijke taak weggelegd voor politici. De politicus is namelijk degene die de particuliere ondeugden van individuen omzet in publieke weldaden:

“Het is duidelijk dat de woorden particuliere ondeugden, publieke weldaden grammaticaal geen volledige zin vormen en dat er tenminste een werkwoord aan ontbreekt, zo al niet veel meer, om de zin perfect te maken. In de rechtvaardiging van de Fabel van de bijen heb ik gezegd dat ik eronder verstond dat particuliere ondeugden door het handige bestuur van een bekwame politicus in publieke weldaden zouden kunnen worden omgezet.” (Mandeville, 2008b, p. 258).

Onderzoek naar de economische inzichten van Mandeville maakt duidelijk dat er onder experts geen consensus bestaat over de vraag of Mandeville een aanhanger van het mercantilisme of een voorbode voor wat we tegenwoordig *laissez-faire* theorie noemen was. Om uit te leggen hoe Mandeville de rol van de overheid zag ten aanzien van economische vraagstukken zal ik hieronder eerst kort de belangrijkste kenmerken van het gedachtengoed van de mercantilistische school en van de klassieke school, waarin het idee van *laissez-faire* heel belangrijk is, uiteenzetten. Vervolgens zal ik aangeven op welke punten Mandeville een aanhanger van mercantilistisch denken is en op welke punten van *laissez-faire* denken.

De mercantilistische school binnen het economisch denken was belangrijk in de periode tussen de middeleeuwen en de periode waarin *laissez-faire* het belangrijkste idee was, ongeveer van 1500 tot 1776. In deze periode werd het feodale systeem weggedruk door een vorm van handelskapitalisme. Handel binnen en tussen landen bloeide en het gebruik van geld nam toe. De ontdekking van goud in het westen stimuleerde de vorming van theorieën over edelmetaal en de economische rivaliteit tussen landen nam toe. De verzameling nieuwe ideeën over de economie die de oude feodale concepten vervingen kwam bekend te staan als de mercantilistische school. Binnen deze school werd de accumulatie van edelmetaal beschouwd als de belangrijkste vorm van rijkdom. Het werd dan ook als belangrijkste doel gezien om zoveel mogelijk te exporteren en zo min mogelijk te importeren. Het idee was dat om de export te bevorderen en de import te beperken veel regulering nodig was. Om de mercantilistische doelen te bewerkstelligen was dan ook een sterke centrale overheid nodig. Een ander belangrijk idee binnen het mercantilisme was dat het belangrijk was om een omvangrijke, hardwerkende bevolking te hebben. Het idee was dat hierdoor de lonen laag bleven en daardoor de exports aantrekkelijk. Het werd ook als een voordeel van de lage lonen gezien dat er geen plek was voor luiheid in de samenleving (Brue & Grant, 2007).

Het begin van de klassieke school in de geschiedenis van het economisch denken is in 1776 als Adam Smith zijn *Wealth of Nations* publiceert. Twee belangrijke revoluties leidden tot de start van de klassieke school binnen het economisch denken: de wetenschappelijke revolutie en de industriële revolutie. Binnen de wetenschap populariseerde Newton de gedachte dat de natuur wordt geleid door wetten. Hierdoor ontstond het idee dat de strenge restricties van het mercantilisme niet nodig waren. Als God een mechanisme had gecreëerd dat harmonieus en automatisch functioneerde zou *laissez-faire* de hoogste vorm van wijsheid zijn als het ging om economische vraagstukken. Het idee was dat natuurwetten het economische systeem en het handelen van mensen zouden leiden (Brue & Grant, 2007).

De industriële revolutie was net begonnen toen het werk van Smith, *The Wealth of Nations*, verscheen in 1776. Hoewel men destijds dus niet het belang van de ontwikkelingen kon overzien was het in deze tijd al wel goed zichtbaar dat de maakindustrie, de handel, het aantal uitvindingen en de verdeling van arbeid sterk groeide. Deze groei van de industrie leidde tot een verhoogde aandacht voor het industriële aspect van het economische leven in het economisch denken. In 1776 had Engeland, het land dat de efficiëntste industrie had en het

machtigste land ter wereld was, veel belang bij vrije handel. Hierdoor en door de toegenomen mate van competitie, dat gematigde prijzen verzekerde, werden veel mercantilistische praktijken afgeschaft. De opkomst van een laag betaalde, mobiele, hardwerkende beroepsbevolking maakte het voor het bedrijfsleven makkelijk om een doctrine *van laissez-faire* aan te hangen. De klassieke school binnen het economisch denken wordt ook wel economisch liberalisme genoemd. Minimale overheidsbemoeienis was een van de belangrijkste aspecten van dit gedachtegoed. De overheid zou zich moeten beperken tot het afdwingen van eigendomsrechten, defensie en het verstrekken van openbaar onderwijs. Het idee was dat het de natuur van mensen was om hun eigenbelang na te streven. Economische 'wetten' zouden er vervolgens voor zorgen dat de belangen van mensen in harmonie zouden worden gebracht (Brue & Grant, 2007).

Mandevilles ideeën komen op het gebied van internationale handel veelal overeen met de ideeën van het mercantilisme, maar op sommige punten wijkt hij ook af van dit gedachtegoed. Hij was ervan overtuigd dat landen die geen edelmetalen produceerden op de lange termijn niet konden exporteren zonder te importeren. In tegenstelling tot het idee binnen het mercantilisme dat edelmetaal de belangrijkste vorm van rijkdom voor een natie was zag Mandeville dit als een normaal product:

“Kopen is ruilhandel drijven en goederen van anderen kopen kan geen natie die geen van haarzelf heeft om ze daarmee aan te schaffen. Spanje en Portugal, die jaarlijks worden voorzien van nieuw goud en zilver uit hun mijnen, kunnen eeuwig voor baar geld kopen zolang hun jaarlijkse toename van goud en zilver voortduurt, maar dan is geld hun productie en het artikel van het land. Wij weten dat wij niet lang zouden kunnen doorgaan met het kopen van goederen van andere naties als zij daarvoor niet onze fabrieken als betaling zouden aannemen.” (Mandeville, 2008a, p. 92).

Op het gebied van de verhouding tussen export en import komen Mandevilles ideeën wel overeen met de ideeën van het mercantilisme. Hij benadrukt dat de exporten van een welvarende natie altijd de importen moeten overtreffen en dat het de rol van de overheid is om dit te reguleren:

“Goede politici kunnen altijd door handig management, door zware heffingen op bepaalde goederen te leggen of ze helemaal te verbieden, en door de accijnzen op andere te verlagen,

het verloop van de handel keren en verleggen op die manier die zij willen. (...) Maar bovenal houden zij waakzaam de handelsbalans in het algemeen in het oog en dulden niet dat alle buitenlandse artikelen samen die in één jaar worden ingevoerd, de waarde zullen overschrijden van wat hun eigen kweek of makelij in hetzelfde jaar naar anderen wordt uitgevoerd.” (Mandeville, 2008a, p. 94).

Wat betreft de allocatie van middelen binnen de economie kan het gedachtegoed van Mandeville worden gezien als een voorbode op wat tegenwoordig bekend staat als de *laissez-faire* theorie. Hij zag geen rol voor de overheid om de interne markten te reguleren, want het mechanisme van de markt zou zelf zulke signalen produceren dat het nastreven van eigenbelang van individuen zouden resulteren in voordeel voor de samenleving als geheel (Rosenberg, 2018). Onnodige overheidsbemoeienis zou dus het evenwicht kunnen verstoren:

“Zoals het een dwaasheid is bedrijven op te zetten waaraan geen behoefte is, zo is het nagenoeg even dwaas het aantal mensen in een bedrijfstak te vergroten boven het aantal dat vereist is. Zoals het er bij ons aan toegaat, zou het ongerijmd zijn brouwers als bakkers te hebben of evenveel wolgoedhandelaren als schoenmakers. In elke bedrijfstak brengt deze verhouding van het aantal mensen zichzelf tot stand en blijft nooit beter intact dan wanneer niemand zich ermee bemoeit of erin interfereert.” (Mandeville, 2006, p. 96).

Zoals eerder beschreven ziet Mandeville wat betreft scholing van lagere klassen geen rol voor de overheid. In de laatste paragraaf van zijn essay over armenscholen verduidelijkt hij wel zijn standpunt door uit te leggen dat dit geldt voor een economie waar er een tekort is aan arbeiders en een overschot aan kennis. Hij doet dit, Mandeville is immers van huis uit een dokter, door een parallel te trekken met het menselijk lichaam:

“Gezonde politiek is voor het sociale lichaam wat geneeskunst is voor het natuurlijke lichaam, en geen dokter zou een man die zich in een toestand van lethargie bevindt, behandelen alsof hij ziek was door gebrek aan rust of bij waterzucht voorschrijven wat bij diabetes zou moeten worden toegediend.” (Mandeville, 2006, p. 116).

Wat betreft scholing voor de armen is het soort land, de verhouding van mensen met kennis ten opzichte van arbeiders, of er een rol voor de overheid is weggelegd. Vanuit het perspectief waaruit hij zijn werk schrijft en waarop hij zijn ideeën baseert, de Engelse economie, ziet hij dus geen rol voor de overheid hoewel dit elders anders is. Hierin is de

houding van Mandeville ten opzichte van een rol van de overheid in de economie dus ambivalent. Hij ziet het dus wel als de rol van de overheid om hierin de juiste keuze te maken.

Luxe

De belangrijkste en meest controversiële ideeën die Mandeville had ten aanzien van de economie waren zijn opvattingen over de rol van luxe. Mandeville nam een prominente rol in de discussie over in hoeverre luxe nuttig kon zijn. Dit was in de achttiende eeuw onderwerp voor verhitte discussies. Mandevilles opvatting dat is luxe onlosmakelijk verbonden is met een welvarende natie en dat de productie en consumptie van luxe bovendien noodzakelijk zijn voor een welvarende natie. Dit is in tegenspraak met alle meer ascetische morele codes en ook met de klassieke economische houding waarin luxe werd gezien als reden dat naties verarmen (Kaye, 1922).

Om Mandevilles houding ten opzichte van luxe goed te kunnen begrijpen is het noodzakelijk om te weten wat hij onder luxe verstaat. Volgens Mandeville kan namelijk alles worden beschouwd als luxe en daarom is er niets dat werkelijk luxe is:

“Als elk ding luxe moet heten (zoals dit strikt genomen zou moeten) dat niet direct noodzakelijk is voor de mens om als levend wezen te kunnen blijven bestaan, kan er niets anders ter wereld worden gevonden, nee zelfs niet onder de naakte wilden, waarvan het niet waarschijnlijk is dat het tot dusver niet een of andere verbetering heeft gebracht in hun vroegere manier van leven en hetzij bij de bereiding van hun voedsel, de ordening van hun hutten, hetzij anderszins, iets heeft toegevoegd aan wat vroeger voldoende was.” (Mandeville, 2008a, p. 90).

Hoewel deze definitie erg nauw is, is Mandeville van mening dat het noodzakelijk is om luxe zo te definiëren omdat er niets is dat niet als noodzakelijk gezien kan worden door iemand. Om te bepalen wat luxe is voor iemand is volgens Mandeville onmogelijk tenzij men weet wat voor leven iemand leidt (Broussois, 2015). Hij concludeert dan ook dat er geen andere mogelijkheid is dan om alles luxe te noemen:

“Met wat ik tot dusver heb gezegd, wilde ik alleen maar laten zien dat, als we eenmaal ervan afwijken alles luxe te noemen wat niet absoluut noodzakelijk is om een mens in leven te houden, er helemaal geen luxe bestaat. Want als de behoeften van de mensen ontelbaar zijn, dan heeft wat hierin moet voorzien geen grenzen. Wat voor een bepaalde rang van mensen overbodig wordt genoemd, wordt een vereiste gevonden door degenen die een hogere status hebben.” (Mandeville, 2008a, p. 91).

Luxe is volgens Mandeville, in tegenstelling tot wat in Engeland in die tijd algemeen geaccepteerd was, dus geen ondeugd. Mandeville plaatste luxeconsumptie juist in het hart van het economische systeem (Bick, 2008). In het begin van de achttiende eeuw was ongeveer 26 procent van het nationale vermogen in handen van ongeveer zesenvijf procent van de bevolking. Het waren volgens Mandeville juist de uitgaven van deze minderheid die ervoor zorgden dat de rest van de bevolking aan het werk kon blijven. Het waren volgens Mandeville juist de huizen, meubels, kleding en alle andere denkbare zaken waar de rijken hun geld aan uitgaven die de vraag naar consumptiegoederen op peil hielden en daarmee economische groei stimuleerden (Speck, 1975). Consumptie van goederen, of men ze nu luxe wil noemen of niet, is dus de drijfveer achter economische groei. Dit zorgt ervoor dat iedereen er uiteindelijk op vooruit gaat:

“Als we de oorsprong van de meest bloeiende naties nagaan, zullen we ontdekken dat in het verre begin van elke samenleving de rijkste en aanzienlijkste mensen hiervan een hele tijd verstoken waren van een groot aantal levensgemakken waarvan nu wordt genoten door de laagste en nederigste stakkers; zodat vele dingen die eens beschouwd werden als luxe-uitvinding, nu zelfs worden toegestaan aan degenen die zo ellendig arm zijn dat ze de objecten van openbare liefdadigheid worden, ja, die zo noodzakelijk worden geacht dat we denken dat geen menselijk schepsel ze behoort te missen.” (Mandeville, 2008a, p. 140).

Het is volgens Mandeville dan ook een vergissing om te denken dat luxe uitgebannen zou kunnen worden zonder dat dit de welvaart van een natie aantast. Niet alleen zal de binnenlandse vraag naar consumptiegoederen afnemen, maar ook vanwege zijn overtuiging dat landen die geen edelmetalen produceerden op de lange termijn niet konden exporteren zonder te importen. Door de gedaalde vraag naar geïmporteerde goederen zullen er dus ook minder goederen worden geëxporteerd:

“Wensen dat handel en zeevaart toenemen en tegelijkertijd luxe afneemt is een contradictie. Want veronderstel dat de wetgever met behulp van de geestelijkheid een algemene soberheid in deze natie zou kunnen invoeren, dan zouden we nooit ons handelsverkeer in stand kunnen houden en dezelfde hoeveelheid arbeiders en scheepvaart gebruiken, tenzij we de naties waarmee we handelen in dezelfde mate ertoe over zouden kunnen halen meer verkwistend te zijn dan nu, zodat zij evenveel meer artikelen van luxe van onze werklieden zouden kunnen afnemen als onze consumptie ervan minder zou zijn dan voorheen.” (Mandeville, 2008b, p. 268).

Volgers en critici

Grand Jury

De eerste versie van Mandevilles gedicht, *De morrende korf*, kreeg positieve noch negatieve kritiek, maar dit veranderde toen de versie uit 1723 werd aangeklaagd door de *Grand Jury of Middlesex*. Vanaf dat moment werd de fabel achtervolgd door kritiek (Speck, 1978). Het boek wordt gezien als godslastering, de *Grand Jury of Middlesex* veroordeelt het boek, maar de rechter spreekt geen vonnis uit. Door de publiciteit die deze gebeurtenis genereerde werd het boek een bestseller. Tot 1966 staat het op de *Index librorum prohibitus*, de lijst van verboden boeken van de Rooms-Katholieke Kerk (Jansen, 2015).

Voltaire (1694-1778)

De nasleep van het schandaal dat de Fabel had veroorzaakt leidde internationaal en vooral ook in Frankrijk tot een discussie over het nut en de waarde van luxe. Deze discussie was voor Voltaire, pseudoniem van François Marie Arouet, de reden om zijn gedicht *Le Mondain* te schrijven (Shank, 2015). Gezien de datum waarop Voltaire zijn gedicht schreef kunnen we aannemen dat hij bekend was met de Fabel. Zijn maîtresse, Madame du Châtelet schreef namelijk het voorwoord voor een vertaling van de Fabel terwijl Voltaire bij haar in haar kasteel verbleef (Owen Aldridge, 1975). De verdediging van luxe die begon met de Fabel verspreidde zich internationaal, maar dit effect was het grootste in Frankrijk. Van alle verdedigers van luxe was Voltaire de meest invloedrijke en op wie de invloed van Mandeville het grootst was. Het

gedicht van Voltaire wordt door sommigen dan ook wel gezien als een versificatie van de Fabel (Kaye, 1922).

Le Mondain is een satire over de christelijke deugd. Voltaire pleit er in zijn gedicht voor om te genieten van al het moois dat Parijs te bieden heeft en niet te wachten op wat er in het hiernamaals beloofd wordt. Hoewel Voltaire bekend moet zijn geweest met de Fabel toen hij zijn gedicht schreef heeft professor Wade, na zorgvuldige vergelijking van het gedicht van Voltaire met dat van Mandeville geen enkele regel in het gedicht gevonden die te herleiden is naar iets uit de Fabel (Owen Aldridge, 1975).

Vanwege de bezwaren die passages in het gedicht over Adam en Eva opriepen bij gelovigen schreef Voltaire een rechtvaardiging van zijn ideeën over luxe in een ander gedicht, *La Défense du Mondain, ou l'apologie du luxe*. In dit gedicht maakte hij gebruik van economische argumenten. Sommige van deze argumenten komen overeen met de argumenten van Mandeville. De link die Voltaire maakt tussen vooruitgang en luxe is origineel, maar op andere punten komt zijn verdediging van luxe wel overeen met Mandevilles gedachtengoed. Zo volgt Voltaire Mandeville volledig in het idee dat luxe een voordeel oplevert voor alle lagen van de samenleving. Voltaire was ervan overtuigd dat consumptie, zowel door individuen als door de overheid, een natie economisch sterk maakt. Bovendien volgt hij Mandevilles economische principe dat de samenleving een beroepsbevolking nodig heeft die arm gehouden wordt (Owen Aldridge, 1975).

Adam Smith (1723-1790)

In januari 1756 publiceerde Adam Smith in de *Edinburgh Review* een lange brief waarin hij inging op de toestand van de literatuur van die tijd. In deze brief analyseerde hij onder andere Rousseaus tweede discours, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. Hij ziet Rousseau, die een systeem volgt dat ervan uitgaat dat iedere deugdzame actie het resultaat van ijdelheid is, als een volger van Mandeville. Hij ziet de theorie van Rousseau als niets meer dan een gestileerde, meer acceptabel gemaakte, versie van Mandevilles theorie. Gezien de afkeer die Smith van Mandeville had kan de brief worden gezien als een afkeuring van Rousseaus morele theorie. In zijn *Theory of Moral Sentiments* gaat Smith in op wat hij Mandevilles 'losbandige' systeem noemt. Verdere analyse laat echter

zien dat Rousseau verder afstaat van Mandeville dan Smith doet voorkomen. Bovendien is het juist Smith die belangrijke elementen uit de theorie van Mandeville gebruikt om zijn eigen theorie op te bouwen. Ondanks de bezwaren die Smith had ten aanzien van Mandevilles analyses komen hun denkbeelden over de economie, de samenleving als geheel en wat de factoren zijn die het functioneren ervan verklaren op veel vlakken overeen (Hurtado Prieto, 2004).

Adam Smith publiceerde in 1776 zijn 900 pagina's tellende *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Dit is het werk dat hem tot een van de belangrijkste figuren uit de geschiedenis van het economisch denken heeft gemaakt. Het eerste hoofdstuk van dit boek ging over arbeidsdeling. Het verdelen van de arbeid verhoogde volgens Smith de productie om drie redenen. Ten eerste worden arbeiders behendiger in het uitvoeren van een taak als ze één enkele taak vaak uitvoeren. Ten tweede scheelt het tijd als arbeiders zich niet hoeven te verplaatsen om verschillende taken uit te voeren. Ten derde kunnen er machines uitgevonden en gebruikt worden om de productie verder te vergroten wanneer taken zijn vereenvoudigd (Brue & Grant, 2007).

Hoewel het algemeen bekend is dat Smith het idee van arbeidsdeling tot een van de bouwblokken van de moderne economische theorie heeft gemaakt is het minder bekend dat Smith zich voor een groot deel baseerde op Mandeville. Vanaf 1714 ontwikkelde Mandeville in *De Fabel* zijn idee over de verdeling van arbeid. Nu is het feit dat Smith bekend was met de tekst van Mandeville, wat duidelijk wordt vanwege de eerdergenoemde brief en vanwege zijn analyse van *De Fabel* in zijn *Theory of Moral Sentiments*, geen sluitend bewijs om aan te nemen dat Smith zijn theorie heeft afgeleid van het werk van Mandeville, maar er zijn meer redenen om aan te nemen dat dit zo was. Mandeville ontwikkelt namelijk niet alleen het idee van arbeidsdeling maar doet dat in exact dezelfde bewoordingen die Smith beroemd zouden maken. (Kaye, 1922). Bovendien geeft Smith, nadat hij de drie manieren waarop arbeidsdeling tot een grotere productie kan leiden heeft uitgelegd, een voorbeeld dat de noodzakelijkheid van verdeling van arbeid bij het produceren van een eenvoudig product als een wollen jas illustreert:

“Zo is bijvoorbeeld de wollen jas die de dagarbeider warmte biedt, hoe grof en ruw de jas ook mag lijken, het voortbrengsel van de gezamenlijke arbeid van een groot aantal mensen. De schaapsherder, de wolsorteerder, de wolammer of kaarder, de verver, de schrobber, de

spinner, de wever, de volder, de afwerker; zij en vele anderen moeten allen hun verschillende vaardigheden uitoefenen om zelfs zo'n eenvoudig product tot stand te brengen. Hoevele kooplieden en vervoerders moeten er daarnaast wel niet aan te pas zijn gekomen om het materiaal te vervoeren van de ene naar de andere werkman, die bovendien vaak ook nog in een afgelegen deel van het land woont! Hoeveel handel en scheepvaart met name, hoeveel scheepsbouwers, scheepslieden, zeilmakers, touwmakers, moeten wel niet zijn ingeschakeld om de verver de verschillende bestanddelen aan te leveren die hij nodig heeft en die dikwijls zelfs uit de verste uithoeken van de wereld afkomstig zijn? (...) We hoeven ons alleen maar voor te stellen welke enorme verscheidenheid aan werkzaamheden nodig is voor de vervaardiging van (...) de schaar waarmee de schaapsherder de wol scheert." (Smith, 2010, p. 28-29).

Edwin Cannan merkt in zijn in 1904 gepubliceerde opmerkingen bij de *Wealth of Nations* een parallel tussen dit voorbeeld van Smith en de ideeën van Mandeville op. De bovenstaande, beroemde passage uit het werk van Smith is volgens hem een parafrasering van Mandevilles ideeën:

"En toch wat een groot aantal mensen, hoeveel verschillende ambachten en wat een verscheidenheid van bekwaamheid en gereedschappen moeten worden ingezet om het allergeewoonste *Yorkshire* laken te krijgen?" (Mandeville, 2008a, p. 140);

"Wat een drukte moet er niet in verscheidene delen van de wereld worden gemaakt voordat er mooi scharlakenrood of karmozijnrood laken kan worden geproduceerd, wat een veelsoortigheid van bedrijven en handwerkslieden moeten hiervoor worden gebruikt! Niet alleen degenen die voor de hand liggen, zoals wolkaarders, spinners, de wever, de volder, de ruwer, de verver, de ramer, de rekker en de perser, maar ook anderen die er verder vanaf staan en er vreemd aan mogen lijken, zoals de molenmaker, de tingieter en de chemicus, bachten om de gereedschappen, werktuigen en andere instrumenten te maken die bij de al genoemde bedrijven behoren." (Mandeville, 2006, p. 146).

John Dennis (1658-1734)

Een van de eerste kritieken op het economische systeem en in het bijzonder het idee over de rol van luxe van Mandeville kwam van John Dennis. In 1724 publiceert Dennis zijn boek *Vice*

and luxury public mischiefs: or, remarks on a book intituled, The fable of the bees (Revolti, 2015). Deze kritiek wordt door Mandeville niet serieus genomen. In zijn Brief aan Dion uit 1732 schreef hij over Dennis:

“Een bekende criticus die alle boeken lijkt te haten die goed verkopen, en geen andere, heeft in zijn woede over deze omstandigheid zich op de volgende manier over De fabel van de bijen uitgesproken: Het is een beklagenswaardige rapsodie; de scherpzinnigheid ervan is laag; de humor ervan verachtelijk laag, en de taal vaak barbaars.” (Mandeville, 2008b, p. 265).

Toch had de kritiek van Dennis wel meer substantie dan Mandeville het in deze reactie voor doet komen. Ten eerste was Dennis het niet eens met Mandevilles definitie van luxe. Volgens hem was een Aristoteliaans idee van gematigdheid de manier om te bepalen wat luxe was en wat niet. Hij was er dan ook van overtuigd dat alle mensen in staat zijn om deugd van ondeugd te onderscheiden. Hij zag dus geen rol voor luxe in het versterken van de economische positie van een natie. Hij zag een economische theorie zoals Mandeville die propageerde als gevaarlijk. Hij haalt hier het voorbeeld van de *South Sea Bubble* aan (Revolti, 2015). De *South Sea Company* was een bedrijf dat in 1711 was opgericht om de Britse staatsschuld op te kopen. Het bedrijf ging ten onder in speculatieve zeepbel in 1720 (Colombo, 2012). Volgens Dennis leidt een pervers economisch model zoals Mandeville propageert tot zulke inzinkingen. Hij is het niet eens met Mandevilles uitspraak dat niet alleen de consumptie van goederen die binnenlands worden geproduceerd, maar ook de consumptie van geïmporteerde goederen voor economische groei zorgt, mits de totale export groter is dan de import. Dennis geeft hierop een tegenvoorbeeld. Hij legt uit dat wanneer iemand zijn totale inkomen van vijfhonderd pond uitgeeft aan buitenlandse goederen hier geen enkel voordeel voor de natie als geheel uit voortvloeit. Dennis' kritiek geeft goed het contrast weer tussen het nostalgische idee van een deugdzame, traditionele samenleving en het nieuwe economische model uit de Fabel (Revolti, 2015).

Francis Hutcheson (1694-1746)

In 1725 publiceert Hutcheson *Inquiry into the Original of our Ideas of Beauty and Virtue*. In dit werk reageerde hij op Mandevilles 'Opmerkingen' in de Fabel. Hoewel Hutcheson toegaf dat er waarschijnlijk nooit een samenleving zou bestaan zonder ondeugden achtte hij dit niet

onmogelijk. Dat ondeugd gevonden kan worden in rijke naties betekent volgens Hutcheson niet dat voordelen en ondeugden noodzakelijk met elkaar verbonden zijn. Hutcheson haalt Mandevilles voorbeeld uit Opmerking G aan. In dit voorbeeld legt Mandeville uit dat wanneer er geen dieven en inbrekers zouden zijn er ook geen smeden nodig zouden zijn. Hij weidt hier verder uit over alle objecten die worden uitgevonden om huizen en bezittingen veiliger te maken en concludeert dat als er geen ondeugd in de samenleving zou zijn er ook geen reden zou zijn voor deze economisch activiteiten. Op deze manier dragen ondeugden bij aan publieke voorspoed. Volgens Hutcheson is dit geen bewijs dat ondeugd voordeel voor de samenleving oplevert en hij komt daarom met een aantal tegenvoorbeelden. Hutcheson legt uit dat mensen waarschijnlijk langer en gezonder ouden leven in betere omstandigheden en harder zouden werken als er geen conflicten zouden zijn tussen hen en hun burens en familieleden. Ondeugden zorgen volgens Hutcheson voor conflicten. Volgens hem zorgt het bestaan van dieven en inbrekers voor onzekerheid en conflicten in de samenleving. Door het perspectief van Mandeville wat betreft ondeugden om te draaien zorgt Hutcheson ervoor dat het duidelijk wordt dat ondeugden niet voor voordeel, maar juist voor nadeel voor de samenleving zorgen (Broussois, 2015).

Ook over de rol van luxe was Hutcheson het niet met Mandeville eens. Volgens Hutcheson was luxe wel een ondeugd, maar kwam echte luxe nauwelijks voor. Hij definieerde luxe als datgene dat ervoor zorgde dat een individu boven zijn of haar stand leefde en het individu op die manier ongelukkig maakte. Hutchesons idee van luxe was dus gebaseerd op de onverenigbaarheid van wat iemand verlangt met wat iemand kan betalen. Dit zou ertoe kunnen leiden dat iemand immorele keuzes maakt om te verkrijgen wat hij of zij verlangt. Ondeugd zit volgens Hutcheson dus in de persoon en niet in het object. Hiermee wilde Hutcheson aantonen dat de enige ondeugd ongeduldigheid was en niet luxe zoals Mandeville het definieert. Hij achtte luxe noch ongeduldigheid noodzakelijk voor de welvaart van een natie (Broussois, 2015). Want, zo betoogt Hutcheson, als de consumptie van luxe in de natie minder omvangrijk zou zijn, zouden meer van deze producten naar het buitenland geëxporteerd kunnen worden en dit zou een nog groter voordeel voor de samenleving opleveren. Soberheid en gematigdheid zouden er volgens hem dus juist, via een positieve handelsbalans, voor kunnen zorgen dat de welvaart van een land toeneemt (Hutcheson, 1755).

Hedendaagse theorie

Homo economicus

In de moderne micro-economie wordt gewerkt met modellen die het gedrag van mensen voorspellen. In deze modellen uitgegaan van een *homo economicus*. Het beeld van de *homo economicus* is het beeld dat individuen rationeel hun eigenbelang nastreven (Frank & Cartwright, 2016). De intellectuele grondslag van het idee van de *homo economicus* ligt bij Mandeville (Wight, 2001). Dit is het mensbeeld waar de aanhangers van de *laissez-faire* theorie, zoals Smith en Hume, zich op baseerden (Kaye, 1922). Mandeville kan dus worden gezien als grondlegger van de moderne micro-economie.

Onzichtbare hand

Een van de eerste dingen die economiestudenten vandaag de dag leren is dat wanneer iedereen zijn eigen belang nastreeft dit tot een sociaal wenselijke uitkomst leidt. Dit wordt ook wel het eerste theorema van de welvaartseconomie of Smiths 'onzichtbare hand' argument genoemd (Reiss, 2013). In de *Wealth of Nations* schreef Smith:

“Weliswaar is het niet zijn bedoeling het algemeen belang te dienen, noch heeft hij er weet van in welke mate hij het algemeen belang dient. Immers, met zijn voorkeur om de binnenlandse in plaats van de buitenlandse bedrijvigheid te ondersteunen, beoogt hij slechts zijn eigen belangen veilig te stellen; en met het sturen van die bedrijvigheid op een zodanige wijze dat de waarde van de productie zo groot mogelijk is, heeft hij enkel zijn eigen winst op het oog en wordt hij, zoals in veel andere gevallen, geleid door een onzichtbare hand die zorgt dat hij een zaak dient die geen deel uitmaakte van zijn oogmerk. Dat het daarvan geen deel uitmaakte, hoeft voor de samenleving allerm minst nadelig te zijn. Door zijn eigen belang na te streven dient hij dikwijls dat van de samenleving in grotere mate dan wanneer hij werkelijk zou hebben beoogd het belang van de samenleving te dienen.” (Smith, 2010, p. 146).

De boodschap van deze passage uit de *Wealth of Nations* die vaak wordt aangehaald om het 'onzichtbare hand' argument te verduidelijken lijkt rechte doorzee: door het nastreven van eigenbelang bevorderen individuen zonder dat het hun bedoeling is en zonder dat ze het

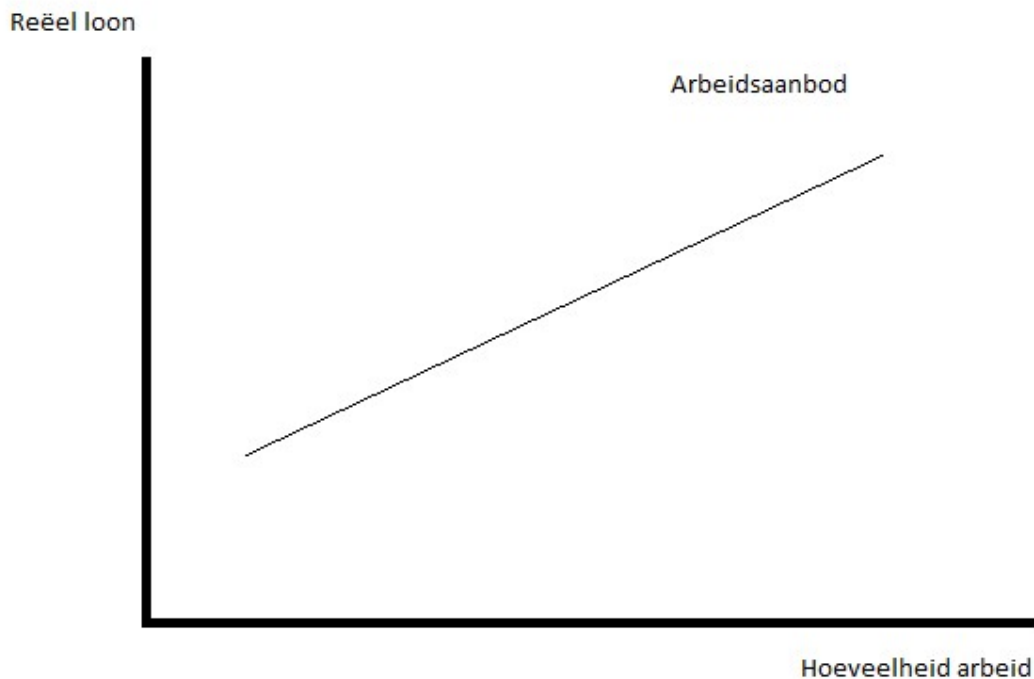
weten het algemene belang. Op andere plekken in zijn boek maakt Smith duidelijk dat zijn argument alleen van toepassing is op economische activiteiten zoals het investeren van kapitaal. Het nastreven van eigenbelang in het algemeen zag hij dus niet als wenselijk (Bishop, 1995). Over handelaren en winkeleigenaren zei hij dat ze: “er over het algemeen belang bij hebben het volk te misleiden en zelfs te onderdrukken” (Smith, 2010, p. 94). Smith dacht dus dat het nastreven van eigenbelang, door mensen uit het bedrijfsleven in het bijzonder, in strijd was met het algemeen belang. Het succesvol nastreven van het eigenbelang van het bedrijfsleven zag hi als bedreiging voor de vrije markt. De manier waarop het ‘onzichtbare hand’ argument tegenwoordig wordt gebruikt om te laten zien dat het nastreven van eigenbelang resulteert in een sociaal wenselijke uitkomst is dus niet het argument van Smith, maar Mandevilles idee dat particuliere ondeugden voor publieke weldaden kunnen zorgen (Bishop, 1995).

Arbeidsdeling

Een ander belangrijk concept in de economie is het idee van arbeidsdeling. Wanneer individuen zich specialiseren kan de productie groeien. Dit concept kan even goed worden toegepast op bedrijven. De oorsprong van dit concept toegeschreven aan Adam Smith (Besanko, Dranove, Shanley & Schaefer, 2017). Het is, zoals eerder beargumenteerd, aannemelijk dat hij zich wat dit concept betreft baseerde op het idee van Mandeville.

Achterhaalde ideeën

Economen veronderstellen tegenwoordig een arbeidsaanbodscurve met een positieve helling. Figuur 2 illustreert de veronderstelling die economen tegenwoordig maken ten aanzien van de hoeveelheid arbeid die mensen aanbieden. Tegenwoordig wordt er dus vanuit gegaan dat wanneer lonen stijgen mensen meer gaan werken. In andere woorden, naarmate het loon hoger ligt zijn individuen meer geneigd om vrije tijd in te leveren om meer te gaan werken (Frank & Cartwright, 2016). Dit inzicht staat haaks op de overtuiging van Mandeville die uitging van een arbeidsaanbodscurve met een negatieve helling.

Figuur 2: Arbeidsaanbodscurve volgens hedendaagse economen

Een ander centraal punt in het systeem van Mandeville is de rol van luxe. In de hedendaagse economische theorie speelt dit geen rol meer. Economen beschouwen de preferenties van individuen als gegeven (Frank & Cartwright, 2016). Economen houden zich bezig met de doelen van mensen, niet met hun motieven (Viner, 1917). Waar in Mandevilles tijd ethische vraagstukken nog een belangrijke rol speelden in economische theorieën worden dit soort vraagstukken tegenwoordig niet meer gezien als een onderdeel van het domein van de econoom. Dit is dan ook de reden er geen plek meer is voor discussies over luxe, laat staan over de rol van luxe binnen de economie.

Mandeville zag een positieve handelsbalans, dat de totale export groter is dan de totale import, als iets noodzakelijks voor een welvarende natie. Sinds het ontstaan van de moderne natiestaten in de zestiende eeuw is dit een onderwerp van discussie geweest. Sindsdien zijn de effecten van protectionistische maatregelen het meest geanalyseerde onderwerp binnen de internationale economie geweest. Vaak resulteerde dit in kritiek op zulke maatregelen en tot het laten zien van de voordelen van vrije internationale handel. Sinds de Tweede Wereldoorlog kwam de gedachte dat vrije handel de vrede bevorderde er nog eens bij. Een

welvarend land als de Verenigde Staten, dat sinds 1982 een handelstekort heeft, laat zien dat er meer factoren zijn die de welvaart van een land bepalen dan alleen de handelsbalans (Krugman, Obstfeld & Melitz, 2015). Mandevilles idee dat een positieve handelsbalans noodzakelijk is voor een welvarende natie is dus achterhaald door de moderne economische wetenschap.

Conclusie

Mandevilles ideeën over armenscholen en het onwetend houden van de bevolking klinken vandaag de dag barbaars. Geplaatst in historisch perspectief zijn juist deze ideeën van Mandeville helemaal niet zo controversieel. In het tijdperk waarin hij zijn werk schreef maakte men zich niet druk over het welzijn van de arbeiders, maar was men uitsluitend geïnteresseerd in een zo hoog mogelijke productie tegen een zo laag mogelijke prijs. De ideeën die in zijn eigen tijd zeer controversieel waren, zijn juist de ideeën die vandaag de dag algemeen geaccepteerd zijn. Het zijn deze controverses waar ik me in dit onderzoek op heb gericht. De vraag die in dit onderzoek was als volgt.

Hoe verhouden de economische ideeën van Bernard Mandeville zich tot de hedendaagse economische theorie?

Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden heb ik de economische ideeën uit Mandevilles beroemdste werk, *De fabel van de bijen* geanalyseerd. Dit werk heeft ervoor gezorgd dat Mandeville in zijn tijd verketterd werd als *man-devil*. Mandeville was een Nederlandse arts die naar Engeland verhuisde en daar de rest van zijn leven werkte. Figuren die invloed hebben gehad op zijn economische ideeën zijn Bayle, Shaftesbury en Hobbes.

In *De fabel van de bijen* staat een paradox, die bekend is als de Mandeville Paradox centraal. Het belangrijkste idee achter deze paradox is dat als mensen hun eigenbelang nastreven dit tot een sociaal wenselijke uitkomst kan leiden. Dit is een idee dat tegenwoordig vaak, onterecht aan Smith wordt toegeschreven.

Mandeville had verschillende ideeën over de economie. In dit onderzoek heb ik drie van de belangrijkste uitgelicht. Allereerst zijn ideeën wat betreft arbeid. Mandeville zag de productie in een economie als doel op zich. Om zo veel mogelijk te produceren was het volgens hem

nodig dat een natie beschikte over een grote beroepsbevolking die hard werkte voor weinig geld. De noodzaak die hij zag voor het laaghouden van de lonen kwam voort uit zijn veronderstelling dat de individuele arbeidsaanbodscurve een negatieve helling had. Een natie was er dan volgens hem ook bij gebaat om een flink aantal 'onwetenden' te hebben binnen de populatie.

Mandeville zag een duidelijke rol voor de overheid in de economie. Het was volgens hem aan bekwame politici om particuliere ondeugden om te zetten in publieke weldaden. Volgens hem was het ook de taak van de overheid om ervoor te zorgen dat de natie een positieve handelsbalans handhaafde. Op dit punt lijkt hij een aanhanger van het mercantilisme. In tegenspraak met het mercantilisme gelooft Mandeville niet dat de accumulatie van edelmetaal een manier is om de rijkdom van een natie te vergroten. Wat betreft de binnenlandse economie zag Mandeville een veel kleinere rol voor de overheid. Op dit gebied kan hij gezien worden als voorloper van wat later *laissez-faire* theorie gaat heten. Hij zag voor een land als Engeland, waar in verhouding te veel kennis aanwezig was ten opzichte van laaggeschoolde arbeid geen rol voor de overheid om armen te onderwijzen.

Mandeville ziet een belangrijke rol voor luxe in de economie. Hij ziet luxe niet als een ondeugd, maar juist als aanjager van de economie. Aangezien het grootste gedeelte van de bevolking volgens hem arm gehouden moest worden, zijn het de uitgaven aan consumptiegoederen van de rijken die de economie versterken. Op deze manier wordt volgens hem iedereen, rijk en arm, uiteindelijk beter van de consumptie van de rijken.

Zijn werk heeft invloed op veel van zijn tijdgenoten. Hij krijgt vooral veel kritiek uit gelovige hoek en de Fabel is dan ook tot 1966 verboden geweest door de Rooms-Katholieke Kerk, omdat het werk verachtelijke ideeën zou bevatten. Sommige van zijn tijdgenoten waren kritisch op zijn werk en kwamen met eigen ideeën die de ideeën van Mandeville tegenspraken, zoals Hutcheson en Dennis. Anderen, zoals Adam Smith waren kritisch op Mandeville, maar hebben wel veel van zijn ideeën gebruikt om het eigen werk op te baseren. Weer anderen, zoals Voltaire waren niet kritisch en omarmden Mandevilles invloed op hun economische ideeën.

De *homo economicus*, de rationele, eigenbelang nastrevende individu waar onze hedendaagse micro-economische modellen op gebaseerd zijn vindt zijn oorsprong in het werk van

Mandeville. Andere concepten uit Mandevilles koker die vandaag de dag nog steeds tot de kern van ons economisch denken behoren zijn het idee van de 'onzichtbare hand' en arbeidsdeling. Hoewel Smith vaak als grondlegger van de moderne economie wordt genoemd zijn het de ideeën vanwege zijn 'onzichtbare hand' argument en zijn theorie over arbeidsdeling zijn dit eigenlijk Mandevilles ideeën. Het 'onzichtbare hand' argument zoals het tegenwoordig gebruikt wordt is namelijk niet hoe Smith het bedoelde. Hoe het argument tegenwoordig gebruikt wordt komt het veel meer overeen met de Mandeville Paradox. Wat betreft arbeidsdeling baseerde Smith zich in zijn werk op het werk van Mandeville.

Sommige van de economische ideeën die Mandeville in de achttiende eeuw formuleerde in zijn Fabel zijn inmiddels door de moderne economische wetenschap achterhaald. Zo gaan economen er tegenwoordig vanuit dat de individuele arbeidsaanbodscurve geen negatieve, maar juist een positieve helling heeft. Economen houden zich tegenwoordig ook niet meer bezig met ethische vraagstukken. Waar ethiek en economie in de achttiende eeuw nauw samenhangen proberen economen tegenwoordig zo neutraal mogelijk te zijn. Ook op het gebied van internationale economie verschillen de ideeën die Mandeville formuleerde in de Fabel met de ideeën die vandaag de dag gangbaar zijn onder economen. Vrije internationale handel wordt tegenwoordig gezien als iets waar iedereen beter van wordt en protectionisme wordt door economen over het algemeen als suboptimaal gezien.

Door te bekijken wat Mandevilles economische ideeën waren, waar ze vandaan kwamen, hoe ze in zijn eigen tijd zijn ontvangen en welke van deze ideeën tegenwoordig nog algemeen geaccepteerd zijn heb ik antwoord kunnen geven op mijn onderzoeksvraag. Het antwoord op mijn onderzoeksvraag luidt dan ook als volgt. Een aantal, niet alle, van de economische ideeën uit De fabel van de bijen vormen de basisbeginselen van de moderne economie.

Discussie

In mijn onderzoek heb ik me geconcentreerd op de economische ideeën die Mandeville formuleert in De fabel van de bijen. Tekortkomingen aan mijn onderzoek zijn dat het onderzoek tegelijkertijd te breed en te smal is geweest. Dit onderzoek is te breed omdat er in dit onderzoek verschillende economische onderwerpen aan bod komen. Een onderzoek dat

zich richt op een van de behandelde onderwerpen zou meer diepgang kunnen hebben. Tegelijkertijd is mijn onderzoek te smal geweest. In dit onderzoek heb ik geprobeerd om Mandevilles ideeën wat betreft de economie los te zien van zijn andere ideeën. Aangezien er in Mandevilles tijd geen duidelijke scheidslijn was tussen disciplines zijn er veel meer onderwerpen waar Mandeville over heeft geschreven die ook samenhangen met de onderwerpen die ik heb behandeld. Mandeville is ook door veel meer mensen beïnvloed, heeft veel meer anderen beïnvloed dan ik hier heb behandeld. Bovendien heb ik me in dit onderzoek gericht op onderwerpen die Mandeville zelf als economische onderwerpen aan zou kunnen hebben gemerkt. Binnen de economische wetenschap vandaag is er ook veel aandacht voor marktfalen en de daarbij behorende concepten externe effecten en informatieasymmetrie. Mandevilles ideeën over openbare bordelen, die ik hier niet heb behandeld, hangen nauw samen met dit onderwerp. Dit zou dan ook een mooi onderwerp vormen voor vervolgonderzoek.

Literatuurlijst

- Besanko, D., Dranove, D., Shanley, M. & Schaefer, S. (2017). *Economics of Strategy*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.
- Bick, A. (2008). Bernard Mandeville and the 'economy' of the Dutch. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 1(1), 87-106.
- Bishop, J.D. (1995). Adam Smith's Invisible Hand Argument. *Journal of Business and Ethics*, 14(3), 165-180. Doi: 10.1007/BF00881431
- Broussois, L. (2015). Francis Hutcheson on Luxury and Intemperance: The Mandeville Threat. *History of European Ideas*, 41(8), 1093-1106. Doi: 10.1080/01916599.2015.1077150
- Brue, S. & Grant, R. (2007). *The History of Economic Thought*. Mason: Thompson Higher Education.
- Colombo, J. (2012). *The South Sea Bubble*. Geraadpleegd via <http://www.thebubblebubble.com/south-sea-bubble/>

- Daniel, S.H. (1950). Myth and Rationality in Mandeville. *Journal of the History of Ideas*, 47(4), 595-609. Doi: 10.2307/2709720
- Frank, R. and Cartwright, E. (2016). *Microeconomics and Behavior, second edition*. London: McGraw-Hill Education.
- Hurtado Prieto, J. (2004). Bernard Mandeville's heir: Adam Smith or Jean Jacques Rousseau on the possibility of economic analysis. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 11(1), 1-31. Doi: 10.1080/09672567.2013.824997
- Hutcheson, F. (1755). *System of Moral Philosophy*. London: Foulis.
- James, E.D. (1975). Faith, Sincerity and Morality: Mandeville and Bayle. In I. Primer (red.), *Mandeville Studies, New Explorations in the Art and Thought of Dr. Bernard Mandeville (1670-1733)*. (pp. 43-65). Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Jansen, A.C. (2006). *De wereld gaat aan deugd ten onder*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Jansen, A.C. (2008). *De fabel van de bijen*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Jansen, A.C. (2015). *Bernard Mandeville: Minnaar van ervaring; persoon en werk*. Geraadpleegd via <https://www.bernard-mandeville.nl/artikelen-over-mandeville>
- Jansen, A.C. (2016). 'Tiranniek en modern', *Bernard Mandeville M.D. (1670-1733) over mensen en hun economieën*. Geraadpleegd via <https://www.bernard-mandeville.nl/artikelen-over-mandeville>
- Kaye, F. B. (1922). The Influence of Bernard Mandeville. *Studies in Philology*, 19(1), 83-108.
- Krugman, P. R., Obstfeld, M., Melitz, M. J. (2015). *International Economics, Theory and Policy*. Essex: Pearson Education Limited.
- Lai, Y. (1999). China and Western Philosophy in the Age of Reason. In R.H. Popkin (red.), *The Columbian History of Western Philosophy*. (pp. 412-421). New York: Colombia University Press.
- Landreth, H. (1975). The Economic Thought of Bernard Mandeville. *History of Political Economy*, 7(2), 193-208. Doi: 10.1215/00182702-7-2-193

- Mandeville, B. (1719). *Free Thoughts on Religion, the Church and National Happiness*. London: T. Jauncy and J. Roberts.
- Mandeville, B. (2006). *De fabel van de bijen* (A.C. Jansen, Vert.). Rotterdam: Lemniscaat. (Origineel werk gepubliceerd in 1729).
- Mandeville, B. (2008a). *De fabel van de bijen* (A.C. Jansen, Vert.). Rotterdam: Lemniscaat. (Origineel werk gepubliceerd in 1723).
- Mandeville, B. (2008b). *Een brief aan Dion* (A.C. Jansen, Vert.). Rotterdam: Lemniscaat. (Origineel werk gepubliceerd in 1732).
- Owen Aldridge, A. (1975). Mandeville and Voltaire. In I. Primer (red.), *Mandeville Studies, New Explorations in the Art and Thought of Dr. Bernard Mandeville (1670-1733)*. (pp. 142-156). Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Pinkus, P. (1975). Mandeville's Paradox. In I. Primer (red.), *Mandeville Studies, New Explorations in the Art and Thought of Dr. Bernard Mandeville (1670-1733)*. (pp. 193-211). Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Primer, I. (1975). Mandeville and Shaftesbury. In I. Primer (red.), *Mandeville Studies, New Explorations in the Art and Thought of Dr. Bernard Mandeville (1670-1733)*. (pp. 126-141). Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Reiss, J. (2013). *Philosophy of Economics, A Contemporary Introduction*. New York: Routledge.
- Revolti, M. (2015). Remarks Upon that Wonderful Chapter: The Controversy on Luxury Between Mandeville and Dennis. In: Balsemão Pires E., Braga J. (red.), *Bernard de Mandeville's Tropology of Paradoxes. Studies in History and Philosophy of Science*, vol 40. (pp. 137-146). Cham: Springer.
- Rosenberg, N. (2018). Mandeville, Bernard (1670-1733). In Macmillan Publishers Ltd (red.), *The New Palgrave Dictionary of Economics* (pp. 270). London: Palgrave Macmillan UK.
- Shank, J.B. (2015). Voltaire. In E.N. Zalta (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Geraadpleegd via: <https://plato.stanford.edu/entries/voltaire/>

- Smith, A. (2010). *De Wealth of Nations – Hoe worden landen welvarend? (Liberaal Kennis Centrum Prometheus, Vert.)*. Brussel: Academic & Scientific Publishers. (Origineel werk gepubliceerd in 1776).
- Speck, W.A. (1975). Mandeville and the Eutopia Seated in the Brain. In I. Primer (red.), *Mandeville Studies, New Explorations in the Art and Thought of Dr. Bernard Mandeville (1670-1733)*. (pp. 66-79). Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Speck, W.A. (1978). Mandeville and the Middlesex Grand Jury. *Eighteenth-Century Studies*, 11(3), 362-374. Doi: 10.2307/2738198
- Viner, J. (1917). Some problems of logical method in political economy. *Journal of Political Economy*, 25(3), 236-260.
- Wight, J. B. (2001). A Little Adam Smith is a Dangerous Thing. *Torch Magazine*, 75(1), 3-6.
- Young, J.D. (1959). Mandeville: A Popularizer of Hobbes. *Modern Language Notes*, 74(1), 10-13. Doi: 10.2307/3040096